

Paksi László

Egy élet az anyanyelv-pedagógia szolgálatában – a tanyasi iskolától a Magyar Tudományos Akadémiáig

Zsolnai József 2011 januárjában távozott közülünk. A kiváló kutató és a nagyszerű pedagógus a XX. század utolsó évtizedeiben lezajló pedagógiai és tantárgy-pedagógiai paradigmaváltások egyik úttörője, a Nyelvi, irodalmi és kommunikációs (NYIK) program, valamint az Értékközvetítő és képességfejlesztő pedagógia (ÉKP) szellemi atyja volt. A tanulmány áttekinti Zsolnai József életútját és munkásságát az 1970-es évek elejétől egészen haláláig. Elemzi a nevéhez kapcsolódó pedagógiai programok tartalmát, megfogalmazza főbb célkitűzéseiket. Bemutatja Zsolnai József fontosabb publikációit a pedagógia, az anyanyelv- és irodalompedagógia, valamint a tudománypedagógia területéről.

„A világot sohasem akartam megváltani, megérteni annál inkább. A világmegváltáshoz nem kell sokat tanulni. A világ megértéséhez annál többet. S mivel a világ kaotikusan is működik, kiszámíthatósága, utólagos vagy előremutató megértése iszonyatos mennyiségű tanulást jelentett és jelent számomra. Sorsom paradoxona, hogy mérhetetlenül elzárt és szűkös információval rendelkező családban születtem és nőttem föl. Ezért számomra az információ megszerzése utáni vágy eszmélődésem pillanatától a mai napig alig kielégíthető éhségként, szükségletként létezik. Nekem az információt az iskola jelentette: a tankönyv, az árok szélén eldobott újságpapír és a tanító szava. Az egyetlen biztos információt jelentő személyt, az édesapámat nyolcévesen vesztettem el. Érthető, hogy tanító akartam lenni hatéves korom óta. És semmi több. Más foglalkozás, más »mobilitás« nem érdekelt. Igazi könyvtárt (a szegedi Somogyit) húszévesen láttam először. Ezt megelőzően viszont már tanítóskodtam. Eközben döböntem rá, hogy semmit sem tudok, s húszévesen kezdtem újratanulni a világot. Így lett életformám és éjjel-nappali foglalatosságom a tanulás. Sem kutató, sem vezető nem akartam lenni. Életem második fele mégis ebbe az irányba vitt el. E munkákban is a tanulást szeretem leginkább – könyvből, mindennapi konfliktusokból, problémák megoldásából... Szeretem annak tudni az elméletét és mikéntjét, amit csinálok. Később jöttem rá, hogy a tanulás legjobb útja-módja az alkotás, a reflexió. Sok-sok elméleti rendszert konstruáltam, csak úgy, hobbiból, s megtanultam, hogyan kell a saját és mások rendszereit lebontani. Nem vagyok szerelmese annak, amit kutatóként csinálok, de ha rájövök arra, hogy az valakinek hasznos lehet, makacsul ragaszkodom hozzá attól függetlenül, hogy mi a divat, s hogy ki mit gondol róla.”

(Zsolnai 2001a: 179)

Zsolnai József

A XX. századi magyar pedagógia meghatározó alakja volt. Nyelvészként és pedagógusként földrajzinév-kutatással, tudományrendszerezés-tannal, pedagógiai filozófiával, a kommunikációkutatásra épülő anyanyelvtanítással, a képességfejlesztés lehetőségeivel, a pedagógusképzés pedagógiájával és tudománypedagógiai kutatásokkal egyaránt foglalkozott. Évek hosszas munkájával kidolgozta a Nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelési programot – ez 1985-ben alternatív tantervvé vált –, az értékközvetítő és képességfejlesztő iskolamodellt, és az ő nevéhez fűződik az Országos Közoktatási Intézet új

közoktatás-fejlesztési koncepciójának az elindítása, a pedagógus szakma megújítási projektjének az irányítása, valamint a tudományelmélettel alapozott pedagógiai kutatóképzés programjának a kimunkálása is. Három szakfolyóiratot alapított, az ország számos felsőoktatási intézményében oktatott, 1990-től 1995-ig vezette az Országos Közoktatási Intézetet. 2002-ben a Magyar Tudományos Akadémia doktora lett.

*1. kép
Zsolnai József*

Az anyanyelv-pedagógia úttörője

Az alföldi tanyavilágból érkező, magát az akadémiai doktori címig felküzdő Zsolnai az 1970-es évek elején megindított kísérleteivel olyan munkát vállalt magára, amely hazánkban addig ismeretlen volt. A pedagógiai akciókutatás, amely programjainak kimunkálását készítette elő, a magyar kutatástörténetben még nem létezett.

Zsolnai József pályáját nyelvjárási gyűjtéssel kezdte, földrajzinév-kutatással foglalkozott. A nyelvészet és a pedagógia iránti érdeklődése egyenesen vezetett az anyanyelv-pedagógiai kutatások felé. A Szegedi Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékén kezdte oktatói pályáját, majd a magyar szak elvégzése után a Kaposvári Tanítóképző Intézetbe került, ahol előbb a Nyelvi-irodalmi Szakcsoport anyanyelv-pedagógusaként, majd a Neveléstudományi Tanszék munkatársaként dolgozott. Közben elvégezte a pedagógia szakot az ELTE-n, ahol 1977-ben bölcsészdoktori oklevelet is szerzett.

1971-ben kezdett el dolgozni a legfrissebb kommunikációkutatásra alapozott anyanyelv-pedagógiai kísérletén, amely 1975-től az OTTKT 6. számú kutatási főirány egyik témája lett (Zsolnainé 2002a: 44). Ennek keretében 1976–1977-ben Csökölyben anyanyelv-tanítási kísérlet keretében hátrányos helyzetű cigány tanulók fejleszthetőségét vizsgálta. 1977-ben került a Kaposvári Tanítóképző Főiskola Szekszárdi Kihelyezett Tagozatára mint a Neveléstudományi Tanszéki Csoport vezetője.

1979-ben kinevezték az Országos Oktatástechnológiai Központ (OOK) Pedagógiai Főosztályának vezetőjévé, majd egy évvel később az Oktatáskutató Intézet Iskolakutató Osztályának vezetőjévé. Kutatási eredményei, kísérletei alapján 1985-ben engedélyt kért egy kísérleti iskola alapítására Törökbálinton, amelyet 1999-ig

kutatásvezető igazgatóként irányított. Ezzel egy időben megkezdte a tanítóképzés vizsgálatát, amelynek eredményeként 1987-től Jászberényben kísérleti tanítóképzésbe kezdett kutatócsoportjával.

1989-ben a Tudományos Minősítő Bizottság a nyelvtudomány (nyelvpedagógia) kandidátusává nyilvánította. 1990 júliusában a művelődési és közoktatási miniszter megbízta az Országos Közoktatási Intézet (OKI) megszervezésével, majd 1990. október 15-én kinevezte az újonnan alakult intézmény főigazgatójává. Első teendője volt, hogy a Magyar Pedagógiai Társaság közreműködésével kiadta az *Új Pedagógiai Szemlét*. Továbbá *Iskolakultúra* címmel megalapította az intézet önálló folyóiratát.

Az 1990-es évek első felében a Pedagógus szakma megújítása projekt (PSZM) megvalósításán dolgozott, miközben az immár 12 évfolyamos Törökbálinti Kísérleti Iskola az ELTE fenntartásába került 1993-ban. Így Törökbálinton – mint az ELTE gyakorlóiskolájában – a nevéhez fűződő alternatív pedagógiai programok (Nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelési program, valamint az Értékközvetítő és képességfejlesztő program) pedagógiájának alkalmazására készíthették fel a hallgatókat. Vendégoktatóként a nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelésről tartott előadásokat az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, valamint a Janus Pannonius Tudományegyetemen. 1995-től 1998-ig a JPTE Tanárképző Intézetének igazgatója és Pedagógiai Tanszékének vezetője volt. 1998 és 1999 között a JPTE Tanárképző Intézet Kutatócsoportjának a vezetője, és emellett a JPTE Törökbálinti Kísérleti Iskolájának kutatásvezető igazgatója volt. Egyetemi oktatóként, pedagógiai kutatóként és a közoktatásban folyó kísérletek vezetőjeként egyaránt látta a hazai pedagógusképzés hibáit. Kocsis Mihállyal közösen fogalmazták meg a gyakorlat kritikáját a *Kritika és koncepció a magyarországi pedagógusképzés és -továbbképzés megújításához* című művükben (Zsolnai–Kocsis 1997).

1999 és 2005 között a mai Pannon (korábban Veszprémi) Egyetem Pedagógiai Kutatóintézetének igazgatójaként dolgozott Pápán, tudományos főmunkatársként, 2002-től egyetemi tanárként, majd professor emeritusként. 2000 decemberében a Pécsi Tudományegyetemen nyelvtudományból habilitált.

2003-tól a Pannon Egyetemen működő interdiszciplináris (jelenleg nyelvtudományi) doktori iskola neveléstudományi programját vezette, amelynek alapító tagja volt. Az általa kimunkált anyanyelv- és irodalompedagógiai programban három PhD-hallgató folytatott tanulmányokat. Doktorandusz hallgatói közül 21-en szereztek doktori fokozatot. A doktori iskolában programvezetői és oktatói tevékenysége mellett témavezetői szerepet is vállalt, illetve a doktori cselekmények bizottságaiban elnöki tiszteletet töltött be.

2009 óta haláláig szakmai vezetője volt a TÁMOP 4.2.1. 08/1/B *A Közép-Dunántúli Régióban a pedagógusképzést segítő szolgáltató- és kutatóhálózat kialakítására* című pályázatnak.

A kutató

Kutatói és ebből következően publikációs tevékenysége – interdiszciplináris beállítottságából adódóan – nem szűkölt le a pedagógiára. Onomasztikából, bibliológiából, anyanyelv-pedagógiából, a pedagógusképzés pedagógiájából, a tudománytan témaköreiből publikált. Műfajilag a monografikus igényű kutatási beszámolók, teoretikus jellegű monográfiák, tanulmányok, vitairatok, kritikák jelzik munkásságának nyomvonalát. Publikációinak száma: közel 30 könyv és mintegy 200 tanulmány.

Oktatói tevékenységének forrása, fedezete az a negyedszázados kutatói praxis, amelynek eredménye a Nyelvi, irodalmi és kommunikációs (NYIK) tantárgyi, valamint az Értékközvetítő és képességfejlesztő iskolai program és pedagógia (ÉKP). Ezek mellett az utóbbi fél évtizedben a magyar pedagógiának mint ismeretrendszernek a felülvizsgálatára és megújítására vállalkozott a metatudomány szemléletmódjának alkalmazásával, valamint doktori alprogramjainak tudománytani megalapozásával.

A Nyelvi, irodalmi és kommunikációs program (NYIK)

A Nyelvi, irodalmi és kommunikációs program előzményének az 1971-ben, a Kaposvári Tanítóképző Intézet Gyakorló Általános Iskolájában elkezdett helyesejtési kísérletet tekinthetjük, amelyben a helyes kiejtés kisiskoláskori taníthatóságát kívánta vizsgálni. Kísérletében – amelynek kiterjesztése 1973-tól kezdődött – a következő témákat érintette:

- a versmondás kisiskoláskori taníthatóságának vizsgálata;
- a kisiskoláskori olvasókönyvek szépirodalmi és szépirodalmi jellegű olvasmányainak esztétikai és hatáslélektani vizsgálata;
- az írástanítás során történő gondolkodásfejlesztés lehetőségeinek kísérleti vizsgálata;
- a hátrányos nyelvi helyzet felderítése szociolingvisztikai vizsgálattal;
- a nyelvtani tananyag oktatógéppel történő tanításának vizsgálata;
- a gyorsolvasás taníthatóságának laboratóriumi úton történő kísérleti vizsgálata;
- az anyanyelvi kísérlet idegennyelv-tanulást elősegítő szerepének laboratóriumi vizsgálata (Zsolnai 1976: 197).

A kutatási eredmények érvényességének tisztázására a hetvenes évek második felében újabb olyan osztályokat indítottak, amelyekbe hátrányos helyzetű gyerekek jártak: Csököly, Kocsola, Váralja, Dalmand stb. (Zsolnai 1982: 34–37).

A helyesejtési kísérletből tantárgyblokkos anyanyelvi kísérletté növekvő kutatás alapján elkészült kísérleti tanterv egyes elemei – a beszédművelés, azaz a szóbeli szövegalkotás és a helyesejtés, valamint a könyvtárhasználati tevékenységek, így a lexikon- és szótárhasználat – meg is jelentek az 1978-as alsó tagozatos tantervekben.

A kísérlet eredményeit bemutatandó megjelent Zsolnai két könyve is pedagógus-továbbképzési céllal: *Beszédművelés kisiskolás korban* (Zsolnai 1978b; 2. kép) és *Anyanyelvtanítási kísérlet a kommunikációkutatás eredményei alapján. A kísérlet gyakorlata* (Zsolnai 1978a).

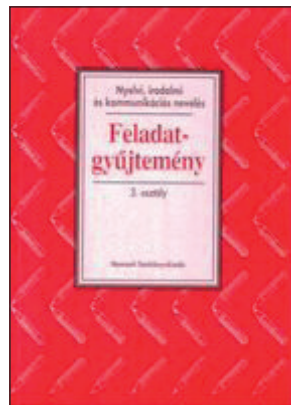

2. kép

Zsolnai József (1978): Beszédművelés kisiskolás korban

A kísérlet 1979-től a veszprémi Országos Oktatástechnikai Központba került, amely további lehetőségeket jelentett a még hiányzó kísérleti taneszközök elkészítéséhez és megjelentetéséhez. Ezt szükségessé tette az is, hogy a tananyag folyamatos bővítésével bekerültek a kísérletbe többek között a következő tevékenységek is: irodalmi műelemzés, szépirodalmi művek mimetizálása, vers- és prózamonológ, könyv- és könyvtárhasználat, szóbeli szövegalkotás és kommunikáció, illetve önismeret (Zsolnainé 2002a:

50–51). Ezen tananyagbővüléssel együtt változott meg a kísérlet elnevezése is, új neve Nyelvi, irodalmi és kommunikációs kísérlet lett, amelynek eredményeit a 80-as évek elején már publikálták (Zsolnai 1982).

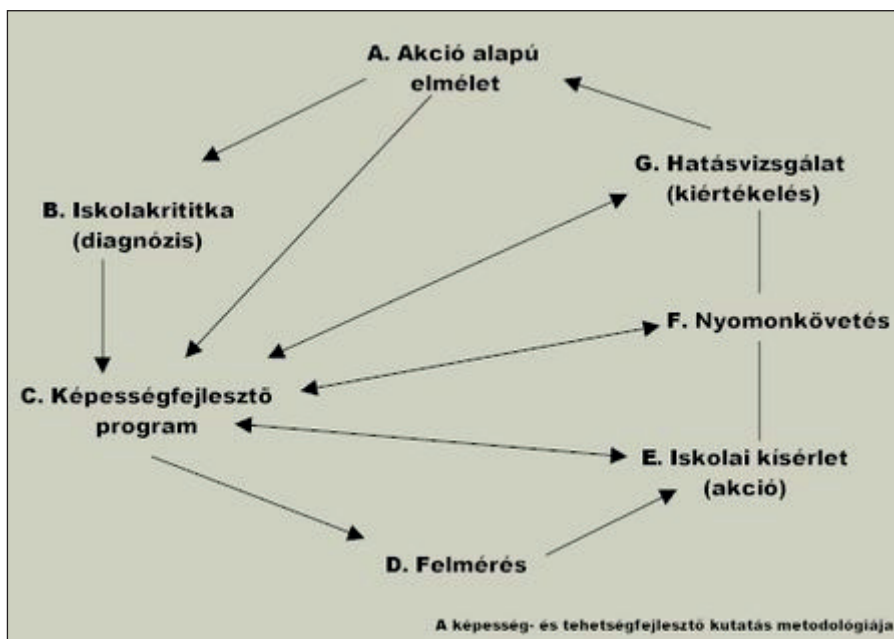
3. kép
3. osztályos NYIK-es feladatgyűjtemény

Zsolnai József ezt követően kérvényezte a Nyelvi, irodalmi és kommunikációs program alternatív tantervének nyilvánítását. Erre csak 1984-ben kerülhetett sor, amikor Köpeczi Béla művelődési miniszter Zsolnai programját a magyar nyelv és irodalom tanterv helyett választható tantervvé minősítette (Zsolnainé 2002a: 71). Ezt követően Gázsó Ferenc miniszterhelyettes felkérte Zsolnai Józsefet a program felső tagozatos dokumentumainak kidolgozására (Zsolnainé 2002b: 132–134). Ezen felkérés égisze alatt jelent meg 1986-ban *A tanulás tervezése és irányítása a nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelési programban* című könyve (Zsolnai 1986b), amelyben részletesen kifejtette a NYIK tananyagrendszerét, és bemutatta az egyes évfolyamokon végzendő tevékenységtípusokat is.

Az Értékközvetítő és képességfejlesztő pedagógia programja (ÉKP)

Az Értékközvetítő és képességfejlesztő pedagógia (ÉKP) a NYIK program kidolgozásával párhuzamosan indult 1981-ben. A Nyelvi, irodalmi és kommunikációs program kimunkálása és terjesztése során mindig létezett rejtetten egy Zsolnai-pedagógia. A Zsolnai-pedagógia név azt szándékozik hangsúlyozni, hogy „olyan pedagógiai programról, eljárásrendszerről és filozófiailag, pszichológiailag is végiggondolt pedagógiai törekvéstről van szó, amely csíra formájában már benne létezett a NYIK-ben is” (Zsolnai 2002: 248).

Az ÉKP program kidolgozása során Zsolnai József az akciókutatás metodológiáját alkalmazta, amelynek két teoretikus eleme ismert: az akció alapú elmélet, amelyet az *Egy gyakorlatközelű pedagógia* című könyvében ismertetett (Zsolnai 1986a), és annak a praxisnak a kritikája, amelyet az akciókutatással kívántak megváltoztatni. Ez utóbbit fogalmazta meg fiával együtt a *Mi a baj a pedagógiával?* című könyvben (Zsolnai–Zsolnai 1987), amely „a '80-as évek egyik legnagyobb pedagógiai siker- és/vagy botránykönyve” (Zsolnai 2002: 257) lett.

4. kép

A képesség- és tehetségfejlesztő kutatás metodológiája

1995-ben jelenik meg az *Az Értékközvetítő és képességfejlesztő pedagógia* című könyve (Zsolnai 1995), amelyben kifejti programjának főbb pontjait, bemutatja annak összetevőit. Az értékközvetítő és képességfejlesztő pedagógiát a következő tematika mentén haladva fejti ki: 1. az iskola, 2. a pedagógus, 3. a család, 4. az iskola környezete és környéke. A témák összetettségének illusztrálásaként vegyük számba, milyen témaköröket érint Zsolnai. Az iskola témáján belül szól az iskola funkciójáról, az iskola mint szervezet célkitűzéseiről, az iskolában közvetíthető értékek világáról, az iskola által vállalt műveltségfelfogásról, az iskolában végezhető tevékenységekről (a tantárgyi tanulásról, a szabadidő keretében folyó tanulásról, a közművelődési intézményekben végezhető önművelésről, a szocializációs folyamatok nyomon követéséről stb.). Bemutatja az iskolai szervezetet, az iskolában leírható folyamatokat, a szervezés, a vezetés, az iskolai önkormányzat kérdéseit, az iskolában kialakítandó forrásközpontok lehetőségeit, az iskola épületét, belső tereit, az iskolai környezetkultúrát.

A pedagógus téma tárgyalása során a pedagógusok önismeretéről, műveltségéről; a pedagógusokról mint problémamegoldó, egy-egy pedagógiai paradigma mellett elkötelezett szakemberekről, alkotási lehetőségeikről, munkatevékenységeikről ad átfogó képet. Beszél még a pedagógusról mint vezetőről, lehetséges kudarcairól, a munkaszervezetben kialakult munkakörülményeiről és a pedagógusok teljesítményéről.

A család téma, illetve problematika kapcsán ismertetésre kerül a családban tetten érhető pedagógiai praxis, szól a gyermekek képességfejlesztésének a lehetőségeiről a családon belül, továbbá az iskola és a család együttműködésének kialakult és kialakításra váró formáiról.

5. kép

Zsolnai József (1995): Az Értékközvetítő és képességfejlesztő pedagógia

Az iskola környezete és környéke címen mutatja be az iskola környékét területföldrajzi környezetként, majd társadalmi környezetként, továbbá a mindennapi élet jellegzetes realizálódásaként, a jelenre hatást gyakorló történeti múltként, a kívánatos és nemkívánatos társadalmi makrofolyamatok lokalizálódásaként, a földrajzi környezetre visszaható környezetkímélő és/vagy -romboló „terepként” (Zsolnai 1995).

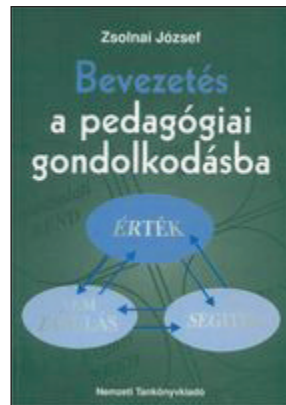
Az Értékközvetítő és képességfejlesztő programot országszerte számos iskola választotta alternatív tantervként. A program jóval nagyobb felkészülést, folyamatos önképzést vár el a részt vevő pedagógusoktól. A gyerekeknek pedig széles körű lehetőséget biztosít képességeik fejlesztésére, tehetségük kibontakoztatására és az alkotásra. A többéves kísérletező munka után a következő tanulságot vonták le: „az [...] ÉKP-program egyaránt alkalmas a hátrányos helyzetűek fölzárkóztatására és a tehetségek kiugrasztására, felfedezésére” (Zsolnai 2002: 258).

Géczi János emeli ki Zsolnai József kutatói tevékenységéről, hogy „csak a bizonyítottan és ellenőrizhetően eredményes, s csak a hasznosítható produktumait kínálja a pedagógusok, majd az ország nyilvánosságának” (Géczi 1990: 6). Ennek megfelelően válhatott Zsolnai mindkét programja országosan ismertté, a pedagógiai praxisban valós gyakorlattá.

A programmal a magyar és a német nyelvű sajtó is sokat foglalkozott. „A magyar és a német nyelvű neveléstudományi irodalomban és sajtóban összességében a program és Zsolnai József tevékenységének pozitív hatása volt tetten érhető, előnyeinek, sokszínűségének, gyermekhez igazított voltának hangsúlyozásával. Ezzel szemben nem titkolták a pedagógussal szemben támasztott magas követelményeket, amely a pedagógusok szemszögéből negatív megítélés alá eshet, illetve, hogy tantárgyi sokszínűség miatt pedig maximalistának és ismeretcentrikusnak tűnhet a program az olvasó szemében” (Langerné 2010).

Út a Magyar Tudományos Akadémia doktora címéig

Az 1990-es évek közepén *Értékközvetítő és képességfejlesztő pedagógia* című könyve mellett két jelentős mű került a szakma kezébe Zsolnai tollából: a *Bevezetés a pedagógiai gondolkodásba*, amely a *Vázlatok a pedagógia filozófiai és társadalomtani vonatkozásainak megragadásához* alcímet viseli, továbbá *A pedagógia új rendszere címszavakban*.

6. kép

Zsolnai József (1996): Bevezetés a pedagógiai gondolkodásba

Az 1996-ban megjelent – majd 2010-ben újra kiadott – *Bevezetés a pedagógiai gondolkodásba* című könyvében (Zsolnai 2010b) Zsolnai József ismételten bemutatja azokat az értékválasztásokat, amelyek mértékadóak voltak akkor már közel harminc éve folyó szakmai munkálkodása során. Ezek az elvek a következők:

- „problémaorientáltság, azaz a tudományelméletben kimunkált problémaelmélet tanításának és tanulságainak konzekvens figyelembevétele mind az elméletalkotásban, mind a mindennapi gyakorlati kérdések újrafogalmazásában;
- filozófiai alapozás a pedagógiai problémák megértéséhez és megfogalmazásához, azaz a pedagógiai cselekvés (tanulás, nevelés) fedezetét jelentő tudásháttér ontológiai és episztemológiai alapjainak a tisztázása;
- interdiszciplináris és multidiszciplináris szemléletmód, azaz a pedagógiával hagyományosan érintkező tudásterületek kibővítése, a pedagógiától távolabb eső diszciplínák tanításainak és eredményeinek, heurisztikus értékeinek számbavétele a pedagógiai problémák megoldásához;
- megoldásválaszok kimunkálásához radikális (azaz merészen új) hipotézisek megfogalmazása és azok gyakorlatban való ellenőrzése;
- kísérleti gyakorlatunkban az individuálpedagógiai szemléletmódnak az érvényesítése (individuálpedagógián érteve a pedagógusnak a tanuló személy egyediségére vonatkozó beállítódását, a képességfejlesztés során pedig a tanuló aktuális fejlettségéhez, teljesítményéhez, tanulási tempójához való igazodást);
- a pedagógiai gyakorlatban kísérletekkel feltárt eredmények és hiányok objektív megragadása a pedagometria, a pszichometria és más társadalomtudományi mérészetodók apparátusának mozgósításával;
- a kutatási eredmények fejlesztési programokba (taneszközökbe, tanítási segédletekbe, pedagógiai programokba) történő átfordítása;
- innovációs utak, módok kimunkálása;
- a gyakorlatban is bevált eredmények marketingjének megszervezése;
- szakmai, politikai viták és konfliktusok vállalása;
- a mindennapi pedagógiai gyakorlatban való személyes közreműködés” (Zsolnai 2010b: 7–8).

A fenti elvek közül három: a problémaorientáltság, a filozófiai alapozás, az inter- és multidiszciplináris szemléletmód Zsolnai minden munkájában meghatározó szerepet kap.

Az *A pedagógia új rendszere címszavakban* című munkája – amely szintén 2010-ben jelent meg újra (Zsolnai 2010b) – a pedagógia egészéről szól, helyet biztosítva a pedagógiai tradíció és a pedagógiai innováció minden

lényeges elemének. A mű az enciklopédikusság és a lexikonszerűsége törekvő tudáselrendezés igényével készült.

7. kép

Zsolnai József (1996): A pedagógia új rendszere címszavakban

A *Bevezetés a pedagógiai gondolkodásba* adta azt a filozófiai és társadalomtani alapot, amelyet Zsolnai József az anyanyelv- és irodalompedagógiáról való gondolkodásba is átültetett 2001-ben megjelent *Paradigmák és paradigmaváltások a magyarországi anyanyelv- és irodalompedagógiai kutatások körében* című munkájában (Zsolnai 2001b). Ebben a művében – amely egyben Zsolnai habilitációs dolgozata is volt – a pedagógia, az anyanyelv-pedagógia és az irodalompedagógia területén szerzett eddigi ismereteit, eredményeit szintetizálja.

A hazai anyanyelv- és irodalompedagógiai kutatások körében az utóbbi 30 évben tizenegy létező és karakteresen körvonalazható paradigmáról beszélhetünk:

- a képességfejlesztés paradigmája,
- a kommunikációs és szemiotikai pedagógiai paradigma,
- a modern nyelvészet pedagógiai paradigmája,
- a szövegtani pedagógiai paradigma,
- az irodalomtudományi pedagógiai paradigma,
- a kreatológiai pedagógiai paradigma,
- a kutatásmetodológiai (episztemológiai) paradigma,
- a tudományrendszerezés-tan paradigmája,
- a kétpólusú tartalmi szabályozás tantervelméleti paradigmája,
- a pedeutológiai paradigma és
- a tudománypedagógiai paradigma (Zsolnai 2001b: 13).

Az egyes paradigmák előzetes jellemzését követően a tizenegy karakteresen elhatárolható paradigma anyanyelv- és irodalompedagógiai kontextusát adja meg. A paradigmaváltások, illetve a paradigmaképződések körülményeinek feltárása során azt sikerül tisztáznia, hogy az anyanyelv- és irodalompedagógiai tudás kialakításában és megszerveződésében milyen arányban vállaltak szerepet azok a kutatási, tudományművelési paradigmák, amelyek a pedagógia, a nyelvészet és az irodalomtudomány fejlődésében az ezredforduló környékén hatottak, illetve a XX. század második felében zajlottak. Vizsgálódásainak eredményét, a régi-új diszciplínáknak az anyanyelv- és irodalompedagógiákra hatást kifejtő szerepét foglalta össze. Feltáró munkájának kezdetén három tézist fogalmazott meg:

- „Az anyanyelv- és irodalompedagógiai kutatások – tudomány-jellegüket és tudomány-rendszertani helyüket illetően – elsődlegesen pedagógiai kutatások.

- Az anyanyelv- és irodalompedagógiai kutatások ismerettárgyainak kijelölésében, a kutatások tervezésében és szervezésében a nyelvtudománynak és az irodalomtudománynak a fejlődéstrendjei meghatározó szerepűek.
- A fenti előfeltevéseink érvényesülésének az a szükséges feltétele, hogy az anyanyelv- és irodalompedagógiai kutatások tervezésében, diszciplínává érlelésében nélkülözhetetlen szerepe legyen a reflexiós pedagógiai jellegű tudásterületeknek, így: a pedagógiai szubsztantológiának, a pedagógiai alkalmazástannak és a pedagógiai tudáskörnyezettannak” (Zsolnai 2001b:14).

8. kép

Zsolnai József (2001): Paradigmák és paradigmaváltások a magyarországi anyanyelv- és irodalompedagógiai kutatások körében

Az általános áttekintés után az anyanyelv- és irodalompedagógiai gondolkodás és praxis megújulásának egyik paradigmáját, a Nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelés programját és pedagógiáját mutatja be részletesen. Nagyon alaposan mutatja be a NYIK program pedagógusképét, illetve a NYIK programban dolgozó magyar nyelv és irodalomtanártól elvárható kompetenciák listáját, a magyar nyelv és irodalomtanár professziogramját is közreadja (Zsolnai 2001b: 171–177). A professziogram egy részletét a melléklet mutatja be.

A 2001-ben kezdett tudományrendszerezéssel – a doktori iskola előkészítésének munkálatai – és főként tudománypedagógiával foglalkozó kutatásainak első szakaszát 2005-ben zárta le. Eredményeként született *A tudomány egésze. A magyar tudomány tudománypedagógiai* című enciklopédia (329 szerző közreműködésével). A könyv és a hozzá tartozó CD 2005-ben jelent meg (Zsolnai 2005).

9. kép

Zsolnai József (2005): A tudomány egésze. A magyar tudomány tudománypedagógiai szemléje

A tudománypedagógia szellemében Zsolnai az ÉKP-s iskolahálózat keretében olyan tudományos diákköri mozgalom szervezésébe kezdett – akciókutatás keretei között –, amely a pedagógusok és kisiskolások, illetve általános iskolások „kutatásra történő érzékenyítését, tudományos világlátását egyaránt segítette” (Zsolnai 2005: 13). Ennek megfelelően bővítették a pedagógusok és a tanulók kutatás-módszertani tudását, miközben

a kutatást a problémamegoldással, a tanulással, valamint az eredeti megoldások keresésével kapcsolták össze. A diákok minden évben helyi, regionális és országos szinten is bemutatják kutatási eredményeiket.

Kitüntetések

Zsolnai József fáradhatatlan kutató, fejlesztő és oktatói tevékenységét több díjjal, kitüntetéssel ismerték el: 1984-ben Kiváló Munkáért kitüntetést, 1987-ben Apáczai Csere János-díjat, 1989-ben a Pest Megyei Tanács Alkotói Díját kapta meg. Pedagógiai tevékenységének elismeréseként 1995-ben a Magyar Köztársaság elnöke a Magyar Köztársasági Érdemrend kiskeresztjével tüntette ki, 2005-ben a Kiss Árpád-díjat, 2009-ben szülőfaluja, Ásotthalom Emlékplakettjét, 2010-ben a Veszprém Megye Érdemrendje kitüntetést vehette át. 2011. január 22-én, a Magyar Kultúra Napján iskolateremtő munkásságáért posztumusz Szent-Györgyi Albert-díjat adományoztak neki.

2011. január 12-én véget ért az a több évtizedes munka, amellyel Zsolnai József a hazai és a nemzetközi tudományos életben vitathatatlan helyet vívott ki magának. Tanítványai – a mester nyomdokain haladva – folytatják a megkezdett munkát, büszkén vallva, hogy a Zsolnai-pedagógia szellemében tevékenykednek.

10. kép
Zsolnai József (1935–2011)

Irodalom

Géczi János 1990. Nem ártana megnézni egy iskolát. *Élet és Irodalom* 11: 6.

Langerné Buchwald Judit 2010. *Az ÉKP recepciója a magyar és a német nyelvű neveléstudományi irodalomban és sajtóban.* (http://scipa.uni-pannon.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=101&Itemid=38) (2011. február 22.)

Zsolnai József 1976. *Anyanyelvtanítási kísérlet a kommunikációkutatás eredményei alapján (1971–1975).* Kaposvári Tanítóképző Főiskola. Kaposvár.

Zsolnai József 1978a. *Anyanyelvtanítási kísérlet a kommunikációkutatás eredményei alapján. A kísérlet gyakorlata.* Fővárosi Pedagógiai Intézet – KTF Szekszárdi Kihelyezett Tagozata. Budapest–Szekszárd.

Zsolnai József 1978b. *Beszédművelés kisiskolás korban.* Tankönyvkiadó. Budapest.

Zsolnai József 1982. *Nyelvi – irodalmi – kommunikációs nevelési kísérlet. I–II.* OOK. Veszprém.

Zsolnai József 1986a. *Egy gyakorlatközeli pedagógia.* Oktatókutatási Intézet. Budapest.

Zsolnai József 1986b. *A tanulás tervezése és irányítása a nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelési programban.* Tankönyvkiadó. Budapest.

Zsolnai József 1995. *Az Értékközvetítő és képességfejlesztő pedagógia.* ÉKP-Központ – Holnap Kkt. – Tárogató Bt. Budapest.

- Zsolnai József 2001a. *Az alkotó pedagógia tovább(i) él(ete) Pápán*. Pápa.
- Zsolnai József 2001b. *Paradigmák és paradigmaváltások a magyarországi anyanyelv- és irodalompedagógiai kutatások körében*. Veszprémi Egyetem Tanárképző Kar Pedagógiai Kutatóintézet. Pápa.
- Zsolnai József 2002. *Vesszőfutásom a pedagógiáért. Egy pedagógus-életút sikerei és botrányai*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Zsolnai József 2005. *A tudomány egésze. A magyar tudomány tudománypedagógiai szemléje*. Műszaki Kiadó. Budapest.
- Zsolnai József 2010a. *A pedagógia új rendszere címszavakban*. Pannon Egyetem Neveléstudományi Intézet Pedagógiai Oktató- és Kutatóközpont. Pápa.
- Zsolnai József 2010b. *Bevezetés a pedagógiai gondolkodásba*. Pannon Egyetem Neveléstudományi Intézet Pedagógiai Oktató- és Kutatóközpont. Pápa.
- Zsolnai József – Kocsis Mihály 1997. *Kritika és koncepció a magyarországi pedagógusképzés és -továbbképzés megújításához*. JPTE Tanárképző Intézet. Pécs.
- Zsolnai József – Zsolnai László 1987. *Mi a baj a pedagógiával?* Tankönyvkiadó. Budapest.
- Zsolnai Józsefné 2002a. *A Nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelési program oktatáspolitikai kontextusa és hatástörténete (1971–2001)*. Veszprémi Egyetem Tanárképző Kar Pedagógiai Kutatóintézet. Pápa.
- Zsolnai Józsefné 2002b. *Dokumentumok a Nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelési program történetéből (1971–2001)*. Veszprémi Egyetem Tanárképző Kar Pedagógiai Kutatóintézet. Pápa.

Melléklet

Az anyanyelvi és irodalmi kultúra közvetítéséből adódó kompetenciák köre:

1. Irodalmi, irodalomtudományi, nyelvészeti és transzformációs pedagógiai kompetenciák (*tudománytani nézőpont*)
 - 1.1. A nyelv- és irodalomtudományi kutatások eredményeinek ismerete diszciplináris tagoltságban
 - 1.2. A különböző nyelvi, nyelvhasználati szinteken történő modellezés és elemzés eljárásainak biztonságos ismerete
 - 1.3. A nyelvészet és irodalomtudomány, valamint a pedagógia szaknyelvének legalább egy idegen nyelven történő használata
 - 1.4. Felkészültség a regionális köznyelvi produktumok fonetikai lejegyzésére
 - 1.5. Archaikus és mai hazai és világirodalmi alkotások rendszeres olvasása
 - 1.6. Felkészültség az igényes vers- és prózamondásra
 - 1.7. A szónokláshoz szükséges beszédtechnikai és retorikai képességek birtoklása
 - 1.8. Felkészültség recenziók és kritikák írására
 - 1.9. Poétikai és műfajtechnikai tudnivalók alkalmazása egy-egy irodalmi műfajban, szubjektív alkotások létrehozására
 - 1.10. Tájékozottság az irodalmi muzeológia kérdéseiben
 - 1.11. A filológiai munka alapvető műveleteinek ismerete
 - 1.12. Nyelvfilozófiai és irodalomesztétikai munkák rendszeres olvasása és értelmezése
 - 1.13. Anyanyelvi és irodalmi tanterv írása, tantervkritika készítése
 - 1.14. Az anyanyelv- és irodalompedagógiai kutatások ismerete, értékelése
 - 1.15. Az anyanyelv és irodalom tanulását segítő taneszközök készítése és azok kritikája
 - 1.16. Az anyanyelv- és irodalompedagógia történetének ismerete
 - 1.17. Az alternatív anyanyelv- és irodalompedagógiai törekvések ismerete és tárgyilagos értékelése

2. Az anyanyelv- és irodalomtanulás értése és értelmezése terén igényelt kompetenciák (*tanulástani*, ún. studiológiai nézőpont)

2.1. Az irodalom mint művészet tanulási eljárásainak, nehézségeinek szakszerű ismerete és értékelése

2.2. Az irodalomtudományi gondolkodásmód tanulási eljárásainak, nehézségeinek az ismerete és felismerése

2.3. Az irodalom különböző korszakaihoz és alkotói módszereihez kötődő tanulási beállítódások és motivációk tipizálása, a tanulási nehézségek felismerése

2.4. A poétika- és verstantanulás motivációs kérdéseinek ismerete; a verstantanulás alkalmazásával összefüggő problémák felismerése és diagnosztizálása

2.5. Az ízlésalakulás típusainak ismerete, számbavétele, az ízlést befolyásoló tényezők felismerése

2.6. A kommunikációs tényezők és modellek tanulási jellemzőinek ismerete

2.7. Az olvasástanulási módok (pl. gyorsolvasás, felolvasás) eljárásainak, nehézségeinek (diszlexia) ismerete

2.8. Olvasási szokások, olvasói ízléstípusok kialakulásának nyomon követése

2.9. Az írás és helyesírás tanulási eljárásainak, nehézségeinek (diszgráfia) ismerete

2.10. A beszédtechnika mint alkalmazott fonetika és fonológia tanulási eljárásainak, tanulási nehézségeinek ismerete; a logopédiai korrekció szükségességének felismerése

2.11. A szóbeli és írásbeli szövegalkotás tanulás-módszertani jellegzetességeinek felismerése, tipizálása, nyelvi-irodalmi alkotáslehetőségek számbavétele

2.12. A grammatikatanulás típusos nehézségeinek ismerete; a sikeres grammatikatanulás feltételrendszerének számbavétele, a grammatikatanulás nyelvhasználatot tudatosító szerepének – mint tanulásra készítő motívumnak – a felismerése

2.13. A szemantikatanulás tanulási képességeket tökéletesítő és fejlesztő szerepének felismerése és belátása

2.14. A stilisztikatanulás jellegzetes módjainak, nehézségeinek, irodalmi ízlést befolyásoló szerepének felismerése

2.15. A nyelvrokonság, a nyelvtörténet, a dialektológia tanulás-módszertani jellegzetességeinek, nehézségeinek felismerése és tipizálása

2.16. A nyelvtudomány-történet iránti érdeklődés felismerése, számbavétele és kielégítése

(Zsolnai 2001b: 171–172)

Paksi, László

A life in the service of first language teaching – from a rural school to the Hungarian Academy of Sciences

József Zsolnai passed away in January 2011. The outstanding researcher and great pedagogue is one of the pioneers of the paradigm changes in subject pedagogy in the last decades of the twentieth century, and the father of the program *Language, literature, and communication (Nyelvi, irodalmi és kommunikációs program, NYIK)* and *Value-based and competence-developing pedagogy (Értékközvetítő és képességfejlesztő pedagógia, ÉKP)*. The study gives an overview of József Zsolnai's life and work from the beginning of the 1970's until his death. It discusses the main principles and the content of the pedagogical programs related to his name. Then it lists shows József Zsolnai's most important publications from the area of pedagogy, first language pedagogy and / teaching literature as well as science pedagogy.

Kulcsszók: anyanyelv-pedagógia, kommunikációs nevelési program, alternatív tanterv, képességfejlesztő iskolai program, a magyar pedagógia megújítása

Keywords: first language pedagogy, communication pedagogy program, alternative curriculum, competence-developing pedagogical program, renewal of Hungarian pedagogy

Az írás szerzőjéről

Paksi László

Pannon Egyetem, Veszprém, Magyarország

paksilaci[kukac]gmail.com